

стоїчного способу життя та ідеал мудреця базувалися на розумінні Л. як єдиного закону, за яким побудована природа і людська доля, і з яким має узгоджуватись людська поведінка, бо саме розумна людина повинна любити свою долю і свідомо слідувати їй. *Неоплатонізм*, продовжуючи традиції *Платона*, *Арістотеля* і *стоїцизму*, остаточно ідеалізує «логоси-принципи», що еманують з нуса-першодвигуна, формуючи і регулюючи чуттєвий світ.

На відміну від субстанційного, але не особистісного розуміння Л. в античній філософії, в іудейській і християнській традиції Л. було переосмислено як Слово особистого «живого» Бога, що Словом творить світ, приводячи його з небуття до буття. Для Філона Александрійського Л. перетворюється на «образ Бога», «другого Бога», що відіграє роль посередника між трансцендентним Богом і поцейбічним світом. Засади християнського тлумачення Л. (як Слова) були закладені в Євангелії від Іоанна, де сказано: «Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово». Ісус Христос – «втілений Бог» – несе людям одкровення і спасіння. Як Слово Бога Він є тотожним Богу-Отцю і постає Другою Іпостассю Трійці. Таким чином, ідея Л. входить у патристику, формулюючи Символ Віри, що був прийнятий на Нікейському соборі (325), і стає одним із найплідніших філософських понять християнського Середньовіччя.

О.В. Александрова, Т.П. Кононенко

ЛУКРЕЦІЙ, Тіт Лукрецій Кар (Titus Lucretius Carus) (бл. 99/95 – 55 до н. е.), римський поет та філософ, представник і популяризатор античного *атомізму*. Про життя Л. майже нічого не відомо; ймовірно, мешкав у Римі та походив із знатного роду. Л. був винятково освіченою на свій час людиною, філософії навчався в епікурейській школі Філодема в Неаполі; за іншими свідченнями – в афінській школі («Саду») епікурейця Зенона Сідонського.

Л. відомий як видатний послідовник Епікура й автор філософської поеми «Про природу речей» («De rerum natura»). Латиномовна поема Л. містить найбільш систематизований аргументований виклад епікуреїзму, за жанром наслідує традицію давньогрецьк. філософсько-дидактичного еносу, складається з 6 книг і має 7415 рядків – дактилічних гекзаметрів. Л. повторює Епікура, надаючи переваги практичному аспекту його вчення – етиці. Своє покликання він вбачає в тому,

щоб донести до людей «правдиве вчення», просвітити їх, жадає «від пут забобону» та «од тіснин марновірства», від «полону страху» «людські душі звільнити». Звідси призначення поеми та мета Л. – «озирнути найпотаємніші глибини речей», «пробитися до початків речей», осягнути «найвищу сутність неба й богів», але «...щонайперше слід розумом чуйним пізнати з чого душі, як і духу людського, природа постала» (I, 124-125). Отже, пізнання світу людиною починається класично – з пізнання самої себе. Проте в розбудові філософської концепції Л. переважає фізична частина, й цілісна картина всесвіту набуває ознак механічно функціонуючої самодостатньої системи, де людина постає як структурна складова світобудови.

За Л., подолати невігластво та страх людини здатна сама природа, «весь лад її, вигляд», достатньо лише показати її такою, якою вона є насправді, відшукати причини земних та небесних явищ, виходячи з власних законів природи. Все у світі відбувається «незалежно від волі безсмертних», і «з нічого ніколи не виникає ніщо», а тому потрібне «...насіння, що з нього могли б народитися речі» (I, 200). *Атоми* в Л., – «родотворне насіння», «першопчатки речей», «первісні тільця», «первні», – вічні, щільні, непроникні; вони послуговують матеріалом для природи – «майстрині речей». Сама ж природа в Л. уособлює творче начало всесвіту, – вона «винахідниця всіх речей», «родотворна» та «животворна», вона створює, узгоджує, керує та чинить покарання, – отже, по суті, божественна. Атоми різні за формою, розміром та вагою, що обумовлено кількістю та характером поєднання вже в самому атомі «найдрібніших частинок» («шпилів»), які самі по собі (поза атомом) існувати не можуть. Кожна річ – це «найстрокатіша суміш» атомів, які «своїм збігом, рухом, порядком, положенням» зумовлюють її фізичні властивості. Будь-які зміни в речовому світі відбуваються завдяки зникненню старих та виникненню нових «стійких сполук» «первісних тілець». Атоми є також носіями руху – вони налітають із порожнечі безмежного всесвіту прямовисно з однаковою швидкістю незалежно від своєї ваги. У цьому одвічному русі деякі з них здатні спонтанно ледь відхилитися від лінії падіння. Стикаючись та поєднуючись з іншими, атоми протягом віків «народили» весь довколишній світ. Розвиваючи надзвичайно важливе положення Епікура про відхилення атомів в їхньому падінні, Л. звільняє людину

від неблаганних «приписів долі» — фатального детермінізму; випадкове відхилення атомів стає теоретичною основою розкутої волі людини.

Душа людини складена з найдрібніших та округлих атомів; саме вони, перебуваючи в усьому тілі, дають можливість людині відчувати. Головне ж місце посідає дух (розум), який неподільно пов'язаний з душею та міститься в грудях. Як дух, так і душа смертні; народжуючись із тілом, разом з ним розвиваються та занепадають, а покидаючи його в момент смерті, розпорошуються в просторі: «Смерть для нас, отже, — ніщо; ми не маємо з нею... жодних стосунків» (III, 830-831). За Л., світ пізнаваний. Чутгеве сприйняття дає достовірні свідчення, які за певними правилами зазнають відображення в розумі та усвідомлюються ним. Будь-яка річ неперервно «вищпромінює» зі своєї поверхні «образи-тіні», «тонкі подобизни» (точні копії форми речі) у вигляді надзвичайно витончених «плівок», які навсібіч «легкоплинно пурхають» у просторі. Завдяки проникненню через очі та «тілесні отвори» («пори») душі всередину тіла людини, вони утворюють певні враження і стани свідомості.

Критикуючи марновірство та культовість традиційної релігії, Л. не заперечує існування богів, навіть ставиться з повагою до них. Боги прекрасні, могутні, вічні; вони перебувають поза природним космосом в особливому божественному світі — «священних оселях», «міжсвітах». Але вони не беруть участі у світобудові, вони відсторонені від будь-яких справ земних та небесних, їм непотрібні вшанування і жертви, оскільки вони байдужі до людей та їх проблем. Живописуючи стан блаженного буття «ясносіяйних» богів, Л. вбачає в ньому епікурейський ідеал «мудрого життя» людини. Якщо всесвіт безмежний, і в його «незглибимих просторах» «кружляє» в невичерпній кількості «родотворне насіння» речей, то природно прийти до висновку про можливість існування інших світів, які «...існують, подібні до наших, у всесвіті землі... десь інше людство розвивається, водяться звірі» (II, 1075-1076).

Л. виступає проти будь-яких форм соціальної нерівності та насильства, проти прагнень влади, слави і багатства, проти загарбницьких воєн на користь всезагального миру та добробуту. Але громадянська позиція Л. непослідовна, прогресивні погляди не узгоджуються зі світоглядними засадами. Задля збереження душевної рівноваги Л. закликає до відстороненості від буденної реальності, суспільних та полі-

тичних справ, до «споглядання природи» і самоспоглядання, до «найпишнішого вивчення природи речей» (III, 1072).

Визначним був вплив поеми Л. на розвиток філософії й природознавства в епоху Відродження та Новий час. Окремі положення Л. знайшли подальший розвиток у вченнях Л. Валли, Е. Роттердамського, Дж. Бруно, М. Монтеня, П. Гассенді. Розробку атомістичної теорії продовжували Р. Бойль, І. Ньютон, К.-А. Гельвецій. Наслідували римського мислителя Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, П.-А. Гольбах, Ж.-Ж. Руссо (концепція «суспільного договору»). Професори Києво-Могилянської академії Ф. Прокопович, Г. Конисський, Г. Щербацький у своїх філософських курсах значної уваги приділяли здобуткам думки Л. Помітним був вплив Л. на творчість Г. Сковороди, М. Ломоносова, О. Радищева.

Є.В. Козлов

МАРК АВРЕЛІЙ Антонін (Marcus Aurelius Antoninus) (121-180) – мислитель, видатний представник Пізньої Стої. Був переконаний: людина сама, ціною власних зусиль створює свою внутрішню красу подібно до того, як і природа створює свою красу з власних ресурсів.

М. А. походить з родини, наближеної до імператорського дому. Після втрати батька виховання М. А. взяв на себе його дідусь Анній Вер, що надав хлопцю перші настанови щодо обов'язків правителя, прав і свобод громадян, і якого М. А. (поряд з батьком і матір'ю) з вдячністю згадує у своїх творах. З 138 – співправитель держави, в 161-180 – імператор Римської імперії.

М. А. – автор своєрідного філософського щоденника і настанови з поведінки «До самого себе» (рос. – «Наедине с собой»). Праця написана грецьк. мовою. У щоденнику знайшли відбиток переконання автора, його сумніви, неспокій і гіркі розчарування, які очікували його на вершині слави, яку М. А. сподівався використати для служіння загальному благу.

Був палким прихильником філософії Епіктета. Зазнав впливу стоїчного платонізму Посідонія. І хоча М. А. попереджає: «Постоянно и по возможности при каждом представлении применяй учения физики, этики и диалектики» (Марк Аврелий. Наедине с собой / Римские стоики: Сенека. Эпиктет. Марк Аврелий. – М., 1995. – С. 325), сам він (як і Епіктет) негативно ставиться до абстрактних теоретичних